

ATATÜRK İLKELERİNDEN : LAİKLİK

Prof. Yusuf Ziya Binatlı

I- GİRİŞ

Türk inkılabının rejimle ilgili evresi, saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 tarihinde başlar. Bunu Cumhuriyetin ilanı ile Halifeliğin, Şer'îye ve Evkaf Vekâletlerinin kaldırılması; tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması hareketleri izler. Sosyal içerikli devrimlerin ilki şapka ve kıyafet devrimi, ikincisi Medeni Kanunun kabulüdür (17 Şubat 1926). Sosyal içerikli devrimlerin üçüncüsü Harf devrimidir. Kuşkusuz sosyal içerikli devrimler arasında kadın haklarının tanınmasını, metrik sistemin kabulünü, öğretim eğitimdeki yenilikleri, Soyadı Yasasını saymamız gerekir.

Bugün ne rejimle ilgili ne de sosyal içerikli inkılâplar güncel konudur. Bütün bu devrimler hemen hemen gerçekleştirildikleri tarihte milletçe anlaşılıp ve sindirilmiştir. Bugün artık Türk milletini padişahlığın, halifeliğin, şer'îye vekâletinin, tekke ve türbelerin faydasızlığına inandırmaya eski yıllara oranla fazlaca gerek duyulmamaktadır. Türk inkılâplarının yanı sıra Atatürk ilkelerinin de milletçe benimsendiğini görmekteyiz. Ancak bu ilkeler içinde biri iyice anlaşılammış ya da anlatılamamış olduğundan ötürü güncelliğini korumakta ve biteviye anlatımı sürdürülmektedir. Bu ilke "*Lâiklik*" tir. Aslında anlatımı sürdürülen lâiklik de değildir, lâikliğin dinsizlik olup olmadığıdır.

Yurdumuzda bu konu üzerinde yapılan konuşmaların ve tartışmaların ağırlık merkezini lâikliğin dinsizlik olup olmadığı oluşturmaktadır. Bunun sebebi, bu ilkenin anlaşılmasının güçlüğünden değil, "*Lâik*" kelimesinin sözlük anlamından gelmektedir.

II- "LAİK" SÖZCÜĞÜNÜN SÖZLÜK ANLAMI

Şemseddin Sami Bey'in "Kamus-u-Fransevi" adlı Fransızca-Türkçe sözlüğünde lâik "ruhaniler yolunda ve cemaatında olmayan, cismani, dünyevi" olarak tanımlanmıştır¹.

Hüseyin Kâzım Kadri'nin "Türk Lügati" nde "Lai'que" in Osmanlıcası "Lâdini" sözcüğü ile karşılanmıştır. Bu sözcüğün açıklamasında, bir dinin teşkilatıyla ilgili olmayan kişi "Lâik kişi" olarak belirtilmiştir².

1 A.g.e., 1299 (1883) İst.

2 T.D.K. Yayını, Cilt 4, 1945.

Fransızca-Türkçe Büyük Dil Klavuzunda lâik sözcüğü kiliseye ya da ruhban sınıfına mensup olmayan, ruhani işlerle değil, dünya işleri ile uğraşan kişi olarak tanımlanmıştır³.

Türkçe sözlükte lâik, "dünya işlerini dinden ayrı tutan" biçiminde açıklamaktadır⁴.

Redhouse "Laic" sözcüğünün İngilizce karşılığını "dinle ilgisi olmayan kişi" olarak belirttiği gibi "Laicize" sözcüğünü de "dinle ilgisini kesme" olarak anlamlandırmaktadır⁵.

Ferit Devellioğlu'nun, *Osmanlıca, Türkçe Ansiklopedik Lugat*'inde "Lâik" sözcüğünün Osmanlıcası, "Lâdini" yani dinin dışında kalış olarak gösterilmiştir.

"Lâik" sözcüğünün yurdumuzda kullanılmaya başlandığı kitaplarda sözlüklere girdiği tarih pek eskilere dayanmaz. Bu sözcük bize meşrutiyet yıllarında girmiş ve dilimize "Lâdini" diye tercüme edilmiştir. Ziya Gökalp lâik sözcüğünün karşılığını "Lâdini" olarak kullanırken Müşir Ahmet İzzet Paşa lâik sözcüğünü "ruhbanla ilgili olmayan" anlamında "lâ ruhbanî" biçiminde kullanmıştır⁶.

III- BUGÜNÜN VE DÜNÜN LAİKLİK ANLAYIŞI

A- Bugünün Lâiklik Anlayışı

Bugün lâikliği kısaca "din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır" biçiminde tanımlayabiliriz. Bu sözcüğün daha geniş bir tanımı şöyle yapılmaktadır: "Lâiklik devlet idaresinde bilim ve fen gereklerinin yalnızca dünya gereksinmelerinin gözönünde tutulmasına ve dinin ancak vicdana ilişkin olup dünya ve siyaset işlerinde müdahalesi olamayacağına ve bu inançla kurulan bir idarenin gerçek ilerlemeyi sağlayacağına inanıştır⁷."

Bir hukuk terimi olan lâiklik, kişi düşünce ve inanışlarının devlet otoritesi karşısında bağımsız olduğunu ifade etmektedir. Bu bağımsızlık 1961 Anayasamızın 20 nci maddesinde ifadesini bulduğu biçimde olması halinde geniş anlamlı lâiklik söz konusu olur ki, bu lâikliğin ilk ifadesini 26 Ağustos 1789 tarihli *Hukuk-u Beşer Beyannamesinde* görmekteyiz. Aynı ifadeyi 10 Aralık 1948 tarihli *Evrensel İnsan Hakları Beyannamesinde* ve 4 Kasım 1950 tarihli *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde* bulmaktayız⁸.

Geniş anlamlı lâikliğin yanında *dar anlamlı lâiklik* de vardır ki, bu lâiklik, yine 1961 Anayasamızda ifadesini bulmakta ve kişinin, dini inanç ve kanaat özgürlüğüne karşı devlet otoritesinin ve herkesin saygılı ve yansız olmasını ifade etmektedir.

Burada şu hususu belirtmek gereğini duyuyoruz: Lâik devlet, ne dine karşı olan ne de din kurallarıyla idare edilen devlettir. Lâik devlet anlayışında dini inanç ve kanaatlara saygınlık vardır. Herkes din seçme özgürlüğüne sahiptir. Kimsenin

3 İsmail H. Danişmend ve arkadaşları, Cilt 1, Kanaat Kitapevi.

4 T.D.K. Yayını.

5 İngilizce — Türkçe Redhouse, 1974 Baskısı.

6 Ferit Devellioğlu, A.g.e.

7 Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Türk Devrim Tarihi, sh. 259.

8 Türk Hukuk Lügatı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 1944.

imanına karışma, onu yok etme söz konusu olmaz. Dinin getirdiği yükümlülüklerini yerine getirmede kişi özgürlüğü vardır. Kamu düzenine veya genel ahlâka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler, dini âyin ve törenler serbesttir.

Lâik devlet, ibadetleri yasaklayan, ibadethaneleri kapatan, vicdanlara girip kişinin iç dünyasında yaşayan imanı yok etmeyi kendine görev edinen devlet değildir. O dini inkâr eden değil, fakat icraatında dinin dışında kalandır. Bu devlet anlayışında kimseyi camiye, kiliseye, sinegok'a gitmeye, namaz kılmaya, oruç tutmaya, zekât vermeye, hac farzını yerine getirmeye zorlama sözkonusu olmadığı gibi bu dini vecibelerin yapılmasını zorla engellemek ve yasaklamak da sözkonusu olamaz. Böylesine bir devlet ne teokratik ne de ateisttir. Başka bir deyişle o dindar olamayacağı gibi inkârcı da olamaz. Zira dindar olma ya da Tanrı inkârcılığı gerçek kişilere özgü bir davranış ve inanıştır. Tüzel kişiliğe sahip olan devletin ise fiziki varlıktan yoksun oluğu, onun esasen dini vecibelerini yerine getirmesini veya inkârcı olmasını imkânsız kılar. Ancak devlet varlığının bir unsuru olan "millet" i teşkil eden fertlerin dini vardır ve devlet, kendisi dindar olamamasına karşın dindar olan millet fertlerinin dini vecibelerini özgürce yerine getirebilmelerini sağlayıcı ortamı hazırlar. Nitekim 1961 Anayasasının 19. maddesinin 2. fıkrası "Kamu düzenine veya genel ahlâka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler, dini âyin ve törenler serbesttir" hükmünü getirdiği gibi aynı maddenin 4. fıkrasında da "Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır" hükmü yer almıştır.

Görüldüğü gibi lâik sistemde devlet kendi siyasetine dini esaslardan hiçbirini karıştırmamakla beraber vatandaşın dini inançlarına daima saygılıdır ve dinin ge-rektirdiği ibadetlerin özgürce yerine getirilmesinin koruyucusudur.

Böylesine bir durumda laikliğin dinsizlik demek olmadığı açıkça görölmektedir. Buna rağmen hâlâ laikliğin dinsizlik olduğunu iddia edenler olmalı mıdır? şimdi bu konu üzerinde kısaca duralım.

B- Dünün Lâiklik Anlayışı

"Lâiklik" ilk ve orta çağlarda din ile sıkı ilişkisi olan bir kavramdı. Eski yu-nancada "Laicus" kilisenin ve papazın karşısında salt akıl yolunu savunan ve kilise ile ilgisi bulunmayan ya da bu ilgiyi kesen kişi anlamında kullanılıyordu. Bilindiği gibi hristiyan dini aslında dünya işleriyle ilgili hükümleri taşımamaktadır. Haz. İsa'nın "Allahın hakkını Allaha, Sezar'ın hakkını Sezar'a bırakınız" sözü ile yine aynı peygamberin "benim saltanatım bu dünyada değildir" sözü de hristiyanlığın temelinde dünya ve din işlerinin tamamen ayrı şeyler olduğunu göstermektedir. Böylesine bir ayırım hristiyan dininde ayrı ayrı iki saltanatın gelişmesini sağlamıştır. Bir yandan ülkeyi idare eden kralların hükümdarlığı devam ederken beri yandan dini temele dayanan bir iktidar oluşmuştur. Bu iki iktidarın birbirine herhangi bir müdahalesi olmaması gerekirken kilise gittikçe gücünü arttırarak kişilerin vicdan ve düşünce özgürlüklerine, günlük yaşantılarına el atmış, doğumdan⁹ ölüme dek her

9 Hristiyanlıkta yeni doğan bir çocuk, kilisenin kutsal suyuna daldırılmadıkça ya da papaz tarafından üzerine kutsal su serpilmedikçe hristiyan olamaz. Bir kişinin hristiyan olması için kilisenin o kişiyi "Vaftiz" etmesi gereklidir.

hıristiyanı kiliseye bağlamıştır. Kilise bu otoritesini devlet idaresine karşı da göstermiş, *afroz* edilme her hükümdarın korkulu rüyası olmuş ve bu korku ile kilisenin isteklerine boyun eğilmiştir ¹⁰. Özellikle "*engizisyon*" mahkemeleri ile kilise, özgürce düşünce ve inanın amansız düşmanı olmuştur ¹¹. İşte bu özgürce düşüncenin ruhbân sınıfına ve hıristiyan dinine karşı bağımsız kalışı kilise tarafından "*lâiklik*" olarak nitelenmiş ve dolayısıyla lâikliği hıristiyan dinine ters düşen ya da kayıtsız olan bir kavram olarak görmüştür. "*Lâik*" sözcüğünün *din düşmanlığı* ya da *dinsizlik* olarak nitelendirilmesi işte bu ilk ve orta çağ düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi kiliseye karşı açılan büyük uğraş sonunda ve 17. yüzyıl başlarından itibaren lâiklik anlayışı değişikliğe uğramış ve kilise istemiyerek de olsa kendi dini sınırına çekilirken, dünya işlerine ait olan *cismani iktidarı* devlete bırakmak zorunda kalmış ve kendisinde yalnız *ruhani iktidarı* muhafaza etmiştir.

Bu açıklamadan çıkacak sonuç şudur: Hıristiyanlık toplumunda bir yandan kiliseye ait *ruhani* ve öte yanda devlete ait *cismani* olmak üzere iki iktidar vardır. Bu iki iktidardan birinin diğeri üzerinde müdahaleci bir tutumu olmaması esastır. Her iki iktidar kendi sınırları içinde egemen olmalıdır. İşte *cismani* iktidarın yani lâik devletin din etkisinde kalmaksızın kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyici kuralları, günün gereklerine göre kabul etmesi ve tüm tasarruflarını dini esasları gözönünde tutmaksızın uygulaması "*Lâiklik*" olarak nitelendirilir.

Lâik bir iktidarın dinlere karşı müdahaleci bir tutumu olamayacağı gibi herhangi bir dine karşı da tutumu değişik olmamalı, bütün dinleri eşit hak ve özgürlüğe kavuşturmalıdır. Kuşkusuz bu hak ve özgürlükler, kamu düzeni, genel ahlâk veya bu amaçlarla çıkarılan kanun sınırlarını aşmamalıdır. Lâik bir ülkede herkes vicdan ve dini inanç ve kanaat özgürlüğüne sahip olmalı, ibadetlere, dini ayin ve törenlere yasaklayıcı hüküm getirilmemelidir.

Şu duruma göre bir ülkede lâikliğe dayalı bir rejim varsa orada dine ve dini inançlara saygınlık olmalıdır; dinin amel'e ilişkin ibadetleri, özgürce yerine getirilmelidir. Devletin bizzat kendisi dindar olamaz ama milletin dindarlığına karşı bir tutum içinde de olmamalıdır.

Bütün bu veriler karşısında lâik bir devlete "*dinsiz*" ya da "*din aleyhtarı*" demenin mantık ile bağdaşır bir yanı olmadığı açıktır.

Din tanımaz devlet, ibadet yerlerini kapatan, dini vecibelerini yerine getirenleri cezalandıran, dini inanca dönük yayınları toplatıp imha eden, kısacası beyinlerden manevi düşünceyi yok etmeye çalışan devlettir. Böylesine bir rejimin lâiklik anlayışıyla hiçbir ilgisi olmadığını açıklamaya gerek görmüyoruz.

Görüldüğü gibi, hıristiyanlık aleminde lâiklik sözkonusu olunca ister istemez *cismani* ve *ruhani* iki iktidarla karşılaşılır. Bu durumda *cismani* iktidarı *devlet*, *ruhani* iktidarı da *kilise* temsil etmektedir. Bunlardan birincisi yalnız *lâik hukuk sistemi* ile idare edilirken ikincisi "*kilise hukuku*" prensiplerini uygular. Yani lâik bir hıristiyan memlekette *lâik* ve *dini* olmak üzere iki hukuk sistemi vardır.

10 Afroz, hıristiyanlıkta, kilisenin bir kişiyi hıristiyanlık toplumundan ihraç etme cezasıdır. Bu ceza hıristiyan kişiyi adeta yaşayan ölü durumuna sokar.

11 Engizisyon, hıristiyan inançlarına karşı gelenleri araştırıp ağır cezalara çarptıran, Hakimleri papazlardan oluşan, kilise mahkemesinin adıdır. Bu mahkeme ilk kez hıristiyan dinine girmeyi kabul etmeyenleri yargılamak üzere 1183 tarihinde kurulmuştur.

IV- İSLAM DİNİ VE LAİKLIK

Yukarıda geniş olarak belirttiğimiz gibi "lâiklik" kavramı ile "kilise" birbirleriyle sıkı sıkıya ilgilidir. Başka bir deyişle, lâik idare biçimi ile yönetilen bir Hıristiyan toplumda, din kurallarını dünya işlerine karıştırmayan bir devlet iktidarı yanında mutlaka ruhani bir iktidar vardır. Böylesine bir ilişki İslâm dinine tamamen yabancıdır. Bu öyle bir yabancılıktır ki *sözlük anlamı bakımından* bu sözcüğün İslâm dini içinde hiç yeri yoktur diyebiliriz.

Çünkü;

- 1) İslâm dininde ruhbanîyet yoktur.
- 2) Hıristiyanlıktaki kiliseye bağlılık gibi, İslâmiyette bir ruhani makama bağlı olmak sözkonusu değildir.
- 3) İslâmiyette bir tarafta dini, öte yandan cismanî adıyla iki iktidar bulunmaz.
- 4) İslâmiyette dünya işleriyle âhiret kuralları içiçedir ve biri ötekisinden ayrılmaz.
- 5) İslâmiyette dinden tamamen soyutlanmış bağımsız cismanî bir hukuk sistemi yoktur; keza dünya hayatını ilgilendiren cismanî hukuktan soyutlanmış bağımsız bir dini hukuk bulunmamaktadır.
- 6) İslâm hukukunda halife, hem dini lider hem de Devlet Başkanıydı.

Lâhur Neşri İslâm Encümeni Başkanı *Mevlâna Muhammed Ali*'nin belirttiği gibi ¹² İslâm dini sadece nefsini Allaha vermek biçimleri ve ibadet şekilleriyle, insanı Allah'a erdiren vasıtalarla meşgul olmaz; aynı zamanda ve daha geniş olarak, içinde bulunduğumuz dünyaya ait meselelerle, milletlerin birbirleriyle olan ilişkileriyle, insanın insanla olan münasebetleriyle, içtimai ve siyasi hayat ile; evlenme, boşanma ve miras müesseseleriyle; servet taksimiyle iş ve servet arasındaki münasebetlerle adli, idari, askeri teşekkül ile, barış ve savaşla, millî gelir, borç ve mukavelelerle, tüm beşeriyete, fakirlere, yetimlere, dullara ve hatta hayvanlara yardım biçimleriyle meşgul olur.

Hıristiyanlığın bir dünya dini hüviyetini taşımasına karşın İslâmiyette dünya ile âhiret içiçedir. Bu dinde, yarın ölecekmiş gibi dine bağlılık; hiç ölmeyecekmişcesine dünya işleri ile uğraşmak prensibi hakimdir. İlâhî kanun hem dünya hem de âhiretin mükâfat ve mücezatının sebeplerini insanlar arasındaki hukuki ve sosyal ilişkilerin şekil ve şartlarının toplumla bu toplumu idare eden otoritenin haklarını ve borçlarını aynı kitapta Kur'an-ı Kerimde bildirmiştir. Dünya ve âhiret ilişkî hükümler bir tek kitapta bulunuyorsa ve bu hükümleri uygulayacak olan da hem cismanî hem de dini otoriteyi kendi şahsında toplayan bir kişi oluyorsa böyle bir durumda ilâhî kitapla siyasi otoriteyi birbirinden ayırmak mümkün olamaması itibarıyla lâiklik, teokratik İslâm devlet rejiminde sözkonusu olmaz. Zira böyle bir toplumda gerek kişiler gerek kişilerle devlet arasında dini kaynaklar dışında lâik esasa dayalı biçimde bir hukuki rejimin uygulanması gerekir.

12 Bak. İslam Dini — İslam Dininin Esas Prensipleri. (Ter: Naciye Hamdi Akseki) 1943.

Sonuç olarak şunu söyleyelim ki islâmiyetle hıristiyan dini arasında yukarıdan beri açıklamaya çalıştığımız farklar anlaşılmadıkça lâiklik kavramı üzerinde sağlıklı bir görüşe sahip olunamaz ve "lâiklik dinsizliktir" iddiasına karşı "hayır dinsizlik değildir" savunması sürer gider. Bu konuyu başka bir açıdan ele alan *Ahmet Hamdi Başar*, lâiklik fikrinin hıristiyan milletler için doğru olduğunu fakat dinle dünyayı birleştiren islâmlık için din ve dünya işlerinin ayrılması anlamını taşıyan lâikliğin yanlış ve tehlikeli olduğunu bu durumda inkılâpçı devlet ile millet ayrılığı başlayacağını belirtmektedir ¹³.

Aslında (yukarıda kısaca değindiğimiz gibi) bir devlet dinsiz olamayacağı gibi dindar da olamaz. Dinsiz ya da dindar olan devlet değil millettir; millet fertleridir. Devlet denilen varlığın bir kişiliği vardır ama bu kişiliğin fizik varlığı yoktur. Fiziki varlık olmadıkça da ne islâmın beş şartı ne de imanın şartları yerine getirilebilir ve benimsenir. Vaki'a tüzel kişilerin organları gerçek kişilerse de dini inanışlarda temsil müessesesi geçerli olamaz. Dini inanış ferdidir ve imân kalb ile tasdik dil ile ikrarla geçerlidir. Bu kalb ve dil devletin değil, ferdin yani gerçek kişinin dil ve kalbidir. Konumuzun objektif ölçülerle doğru olan tarafı bızce budur.

TÜRKİYE'DE LAİKLİK

A- OSMANLI DÖNEMİNDE

Osmanlı hukuk düzeni dini temele dayanmakta, asli ve fer'i iki kaynaktan kaynaklanmaktaydı. Asli kaynakları Kur'an-ı Kerim ve Sünnet; Fer'i kaynakları da *icma*, *kıyas*, *istihsan* ve *örf âdetler* teşkil etmekteydi.

Bilindiği üzere islâm hukukunun temel kaynaklarından olan Kur'an-ı Kerimin ve Hazreti Muhammedin Sünnetleri hükümlerinin değişmezliği esastır. Yani bu iki kaynağın hükümleri zamanın akışı içinde değiştirilemez ve bu kaynaklara yeni hükümler katılamaz. Örf ve âdet dışındaki fer'i kaynaklar dolaylı olarak Kur'ana ve sünnete bağlıdırlar. Örf ve âdetlerin kaynağı ise din değil, toplumun sosyal hayat-taki uygulamalarıdır. Örf ve âdetler toplum içindeki insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen ve uyulması zorunlu yazılı olmayan hukuk kurallarıdır. Örf ve âdet hukukunun dinle hiç bir ilgisi olmamasına rağmen islâm hukukunun kaynaklarından biri oluşunun şer'i delili *Abdullan bin Mes'uddan* rivayet edilen bir Hadis-i Şeriftir. Bu hadis "*Müminlerin hoş ve iyi gördükleri şey Allah katında da makbuldur*" mealindedir. Müslümanlığı kabul etmiş değişik milletlerin kendi aralarındaki münasebetlerin hepsini islâm kurallarıyla halletmenin imkânsızlığı karşısında kendilerine özgü kuralları uygulamak zorundaydılar. Eğer islâm dini bu örf ve âdetleri yasaklamış olsaydı o toplum bir darlık ve güçlük içinde kalabilirdi. Halbuki yüce Tanrı Kur'an-ı Kerimde kullarına onun taşıyamayacağı yükler yüklediğini beyan buyurmuştur ¹⁴. O halde örf ve âdetler hukuku işlemlerin kolaylıkla yerine getirilmesi için uygulanacaksa bu, islâm kurallarına da uygun kabul edilecektir.

13 A. H. Başar; Atatürk'le üç ay; sh. 48, Davalarımız, sh. 71, 1943. Hilmi Ziya Ülken. Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi Cilt II, sh. 794, 1966.

14 Lâ yükelüllullahü nefsen illâ vüs'ahâ (Bakara Suresi, Ayet 286.)

Örf ve âdet islâm hukukunun kaynaklarından din dışı kurallarından olması itibarıyla "lâik" bir nitelik taşır. Ancak bu hukuk kaynağının uygulanabilmesi için, halli gereken meselede islâm hukuk kaynaklarında bir hüküm olmaması ve örfi hukukun islâm dinine aykırı olmaması gerekir. Osmanlı devleti islâm hukuk kaynakları yanında Türk'e özgü örf ve âdet hukukunu da uygulamış ve padişahların din dışı fermanları ve kanunnâmeleriyle örfi nitelikteki hukuk zenginleştirilmiştir.

Osmanlı dönemi Türk hukukunda "zamanın değişmesiyle hükümlerin değişmesi inkâr olunamaz" ¹⁵, hükmünden faydalanılarak zamanla değişen ve yeniden doğan örf ve âdetler için yeni hükümler getirilmek suretiyle hukukun bu kaynağı günün şartlarına uygun duruma sokulmuştur.

Yıllar birbirini kovalayıp memleket içi şartlar değiştiğçe ve milletlerarası ilişkiler sıklaştıkça mevcut dini hukuk mevzuatı yetersiz kalmıştır. Özellikle tanzimattan sonra bu yetersizlik had safhaya varmış, bunun sonucu olarak dini hukukun yanı sıra din dışı konularını kapsayan bir hukuk doğmuştur. Yabancı kanunların tercüme edilip uygulamaya konulması üzerine, bu lâik nitelikteki kanunları şer'îye mahkemeleri uygulamayacağı cihette *Nizamiye Mahkemeleri* kurulmuştur.

Bu arada batıdan aktarılan lâik Ticaret ve Ceza Kanunlarından sonra yine lâik karakterde Usul-ü-Muhakemat-ı-Cezaiyye, Usul-ü-Muhakemat-ı-Hukukiyye, Mehakim-i-Nizamiyye Teşkilâtı, İcra Kanunlarını, dini hükümleri kapsamayan mevzuata örnek olarak gösterilebilir.

Osmanlı dönemine ilişkin bu çok kısa açıklamayı o dönemin ihtilâlcı bir ruha sahip olan aydın din adamından Ali Suavi'den söz ederek bitirmek istiyoruz.

Ali Suavi (1839-1878) iyi bir medrese tahsilinden sonra fakih olmasına rağmen devlet idaresinde fıkha karşıydı. Namık Kemal ve Ziya Paşa yeni osmanlı devletinde şeriate dayanılmasını istemelerine karşı Suavi, dünyanın dini kanunlarla idare edilemeyeceğini, politika biliminin temelinde şeriat ve edebiyatın değil, iktisat, ahlâk, coğrafyanın bulunduğunu belirterek din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerektiğini önererek ilk kez ve çok açık bir ifadeyle lâiklik fikrini ortaya atıyordu ¹⁶. Hiç bir osmanlı aydınının düşünemediği, düşünse bile söylemeye cesaret edemediği böylesine bir konuyu rahatlıkla ortaya atabilmesi, Ali Suavi'nin değeri hakkında bir fikir verebilir. Kaldı ki Suavi yalnız lâikliği değil, arap alfabesi yerine lâtin alfabesinin kabulünü ¹⁷ ve en önemlisi mutlakiyet yerine Cumhuriyet idaresini savunan bir aydın din adamıydı.

B- CUMHURİYET DÖNEMİNDE

"Lâik" sözcüğünü Türk yasası içinde ilk kez 5 Şubat 1937 tarihli muaddel Teşkilat-ı-Esasiye Kanununun 2. maddesi içinde görmekteyiz. Bununla beraber, devlet işleriyle dinin birbirinden ayrı tutulmaya başlanması, bu ilkenin Anayasa içine girişinden çok öncelere dayanır. Örneğin Halifelik 3 Mart 1924 tarihinde kaldırılırken 20 Nisan 1925'te "*Türkiye Devletinin dini, dini islâmdır*" hükmü Ana-

15 Bu hükmün aslı şöyledir: Lâ yünker tağayyür—ül—ahkâm bi tağayyür—ül zaman (Mecelle Şerhi—Hoca Emin Efendi zade Ali Haydar, madde 39, sh. 101.)

16 Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken; *Türkiye'de Çağdaş Düşünce* T. sh. 103, 1966.

17 İbit, sh. 110.

yanının ikinci maddesinde yer almıştır. Bu hükme rağmen 6 Mart 1925'te yürürlüğe giren 430 sayılı "Tevhidi Tedrisat Kanunu" ile medreseler kaldırılmış ve 25 Kasım 1925 tarihinde Şapka Kanunu, 30 Kasım 1925 tarihinde ise Tekke, Türbe ve Zaviyelerin kapatılmasına ilişkin Kanunlar kabul edilmiştir. 4 Ekim 1926 tarihinde ise tamamen lâik esaslar üzerine bina edilmiş olan Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu yürürlüğe girmiştir. Devletin dininin islâm dini olduğuna ilişkin hüküm ise Anayasa'dan 10 Nisan 1928 tarihinde çıkarılmıştır. Bu tarihten 5 Şubat 1937 tarihine kadar geçen 8 yıl, 9 ay, 25 günlük süre içinde Anayasa, devletin bir dine sahip olduğuna veya olmadığına ilişkin hükmü kapsamaksızın uygulandı. Yukarıda yalnız gerçekleştirildikleri tarihleri belirttiğimiz lâiklikle ilgili hareketlerin çok kısa bir açıklamasını yapalım :

a- Halifeliğin Kaldırılması

Hz. Muhammed'in vefatından sonra halifelik Cumhuriyet esaslarına göre kurulmuş, ancak ilk dört halifeden sonradır ki Emevi ve Abbasiler döneminde hükümdarlığa dönüşmüştür. Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ın kan dökülmesinden kaçınarak halifeliği Muaviye'ye bırakmasıyla bu makam Haşimoğullarından "Ümeyye oğulları"na geçmiş oldu. Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin Cumhuriyet idaresi esaslarına göre yürüttükleri halifelik, Muaviye tarafından babadan oğula geçen hükümdarlığa dönüştürülmüştür. Haşimoğullarından Ebu Müslim Horasani Emevi devletini 750 yılında yıkınca onun kurduğu devlet, kendi akrabası ve Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın adından esinlenerek "*Abbasiler*" devleti adını almıştır. 1258 tarihinde Moğol Hakanı Hülâgu Bağdat'ı işgal edip son Abbasi Halifesi Mu'tasım'ı tüm ailesiyle ve 800 bin kişilik Bağdat halkıyla birlikte öldürünce halifelik müessesesi ortadan kalkmıştır. Bu tarihten sonra halifelik, Abbasi oğullarının uzak akrabaları tarafından hükümdarlıkları sözkonusu olmaksızın yürütülmüştür. Nitekim Hülâgünün kılıcından nasılsa kurtulmuş olan Abbasoğullarından "*El Mustansır-ı Billâh*" adında bir kişi Mısır'a sığınmış ve Mısır hükümdarı tarafından 1261 tarihinde Halife olarak tanınmıştır. Bu zat ve onu izleyen on yedi halife, islâm hükümdarlarının siyasi iktidarlarının bir vasıtası olarak kalmışlardır ki Yavuz Sultan Selim'in 1517 tarihinde halifeliği kendisinden devraldığı *Mütevekkil* de işte böyle bir semboldü. Halifelik, Osmanoğullarından Yavuz Sultan Selim'le başlamış 3 Mart 1924 tarihinde Abdülmecit Efendi'de son bulmuştur.

20. yüzyıl islâm dünyasında halifelik o derece önemsiz telâkki edilmiştir ki yurt dışına çıkarılan son Halife Abdülmecit Efendiye hiçbir islâm devleti el uzatıp onu, halifeliğini kendi ülkesinde sürdürmesi için davet etmemiştir. Memleketimiz dışında varlığı ve yokluğu arasında bir fark bulunmayan böylesine bir makam ne islâm dinine ne de memlekete bir yarar sağlamayacaktı. Kaldı ki ileride lâik bir idare biçimi kuracak ve lâik hukuku uygulayacak bir memleket için bu makamın büyük zararları da dokunabilirdi. Böylece halifelik 3 Mart 1924 tarihinde kaldırıldı. 4 Mart 1924 tarihinde de Abdülmecit Efendi ailesiyle beraber yurt dışına çıkarıldı.

b- Şer'îye ve Evkaf Vekilliklerinin Kaldırılması

Halifelikle birlikte Şer'îye ve Evkaf Vekillikleri de kaldırılmıştır. Şer'îye vekilliği hükümet içinde yapılan icraatın din kurallarına uygun olup olmadığının denetçiliğini yaptığı gibi, salt dini işlemlerin de yöneticisi durumundaydı. Halife-

liğin kaldırıldığı bir ülkede ve lâik bir hukuk sistemi içinde şer'îye vekilliğinin bulunması tam bir çelişki teşkil edeceğini açıklamaya gerek yoktur. Kaldırılan bu vekilliğin yerine devlet işlerine müdahalesi sözkonusu olmayan ve yalnızca inanç ve ibadete ilişkin işleri yürütmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur (3 Mart 1924). Dini meselelerin halline memur Şer'îye Mahkemeleri de 8 Nisan 1924 tarihinde kaldırılmıştır.

c- Öğretim Birleştirilmesi (Tevhidi Tedrisat)

Lâikliğe doğru atılmış adımlardan biri de öğretimin birleştirilmesini amaçlayan Tevhidi Tedrisat Kanununun kabulüdür. 430 sayılı olup 6 Mart 1925 tarihinde yürürlüğe giren bu kanunun 4. maddesi, medrese teşkilâtının kaldırılmasından sonra meydana gelecek boşluğu doldurmak için Milli Eğitim Bakanlığına yüksek din bilgileri yetiştirilmek üzere Darülfununda bir ilâhiyet fakültesi tesis etmek ve imâmet ve hitabet gibi dini hizmetlerin yapılmasıyla görevli din elemanlarının yetişmesi için İmam-Hatip Okulları açmak görevlerini yüklemiştir. Ancak bu madde hükmünün o tarihlerde güdülen amaç doğrultusunda yerine getirildiği söylenemez.

d- Tekkeler, Türbeler ve Zaviyelerin Kapatılması

30 Kasım 1925 tarihinde 677 sayılı kanunla kabul edilip 13 Aralık 1925 tarihinde yürürlüğe giren kanunla Tekke, Türbe ve Zaviyeler kapatıldığı gibi türbedarlık, şeyhlik, dervişlik, müritlik vb. unvanların kullanılması yasaklanmıştır. Yalnız bu kanuna 1 Mart 1950 tarihinde 5566 sayılı kanunla eklenen bir fıkra ile türbelerden Türk Büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Bakanlar Kurulunun Onayı ile Milli Eğitim Bakanlığınca herkese açılacağı hükmü getirilmiştir.

e- Hukukun Lâikleşmesi

Lâikliğin gerçekleştirilmesinde atılan en önemli adımlardan biri kuşkusuz Hukukun Lâikleşmesi, bu arada Medeni Kanunun kabul edilmesidir. Hukukun Lâikleştirilmesi, başlı başına bir önemli konu olmasından ötürü onu ayrıca bir yazı konusu yapmak üzere bu kadarlıkla yetiniyoruz.

SONUÇ

Yukarıdan beri yaptığımız açıklamalarla lâiklik ilkesinin değişik evrelerde hangi anlamlarda kullanıldığını ve bu ilkenin dinsizlik olmadığını belirtmeye çalıştık. Lâiklik bugünkü anlamıyla dinin devlet siyasetine karıştırılmaması ve devletin de dinin dışında kalmasıdır. Biraz yukarıda belirttiğimiz gibi devletin dini öğretimi üstlenmesi Diyanet İşleri Başkanlığı kurması, din görevlilerinin aylıklarını ödemesi kimi bilim adamlarınca devletin, din işlerine karışması şeklinde mütalaa edilmektedir. Başka bir deyişle bu durum lâikliğe aykırı görülmektedir. Ancak bu aykırılık, cemaatçılık teşkilatına açık olmayan islâm toplumu için değil cemaatçılığa dayalı hıristiyan dünyası için sözkonusu olur. Halkı müslüman olan lâik bir devletin himayeci bir tutum izlemesini lâikliğe aykırı görenlerin yanıldıkları husus budur. Çünkü islâm toplumunun başında yalnız devlet gücü olup ondan ayrı bir cemaatçılık sözkonusu olamaz. Oysa hıristiyanlıkta cemaatçılık vardır ve bu cemaatçılığı yukarıda da söylediğimiz gibi kilise temsil eder. Bir devlet kiliseye karşı lâik olduğunu belirttikten sonra şu veya bu şekilde müdahalede bulunursa bu müdahalesi lehte dahi olsa lâiklik prensibine aykırı düşer. Oysa islâmiyette böylesine bir cemaatçılık olmadığı için

lâik olduğunu iddia eden devletin, halkının % 98'i müslüman olan topluluğa sırt çevirmesi, o islâm topluluğunu kendi dini ile başbaşa bırakmayı amaçlamak değil, aksine dini inanç ve kanaatleri yozlaştırmaya yeltenmek isteyenlere prim vermek olur. İşte bu nedenledir ki 431 sayılı Hilafetin ilgasına dair olan kanunun birinci maddesi şu hükmü kapsamaktadır. "Madde 1- *Halife hal edilmiştir. Hilâfet, Hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilâfet makamı mülgadır.*

Bu maddede "hükümet" ve "Cumhuriyet" anlam ve kavramları içinde esasen bulunduğu belirtilen "hilafet" ten, devlet gücünün ifade edilmek istendiğini açıklamaya gerek görmüyoruz.

Lâiklik ilkesi hususunda son bir noktaya değineceğiz. Bugün hemen hemen tüm Devrim Tarihi kitaplarında ve verilen konferanslarda bu ilkedeki söz edilirken "lâiklik dinsizlik değildir", görüşü ileri sürülmektedir. Bu konunun üzerinde bu kadar önemle durulmasının nedeni bu görüşe karşı olanların var olduğunu göstermektedir. Kuşkusuz bütün bunların nedeni Türkçe sözlüklerde, hatta arap dilinde "laicus" kelimesinin karşılığı bulunmamasıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi bu kelime, sözlük anlamı bakımından islâm dinine yabancıdır. Bu sözcüğü "Lâ dini" diye Türkçeye ya da Arapçaya tercüme ettiğimiz takdirde, gerçeği yansıtmış olmayız. Bu bakımdan lâik sözcüğü için dini devlet işlerinden ayırma anlamına gelecek Türkçe bir kelime bulmak, ya da lâik sözcüğünü kullanacaksa bunu tanımla ile beraber vermenin gerekli olduğu düşüncesindeyiz.